

УДК 346.1

Вадим Коверзнев,

канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри правового регулювання економіки
Навчально-наукового інституту права і соціальних технологій
Чернігівського національного технологічного університету

ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НОРМ КООПЕРАТИВНОГО ПРАВА

У статті обґрунтовано, що в основі кооперативного права лежить теорія позитивного права. Кооперативне право являє собою ієрархічну систему правових норм, у якій норми нижчого рівня знаходять свою підставу в нормах вищого рівня і більш повно розкривають їх зміст. Правовий кооперативний порядок повинен відповідати критеріям моральності та справедливості, а також чинності та дієвості.

Ключові слова: позитивне право, кооперативне право, норма кооперативного права.

Постановка проблеми. Дослідження філософських аспектів формування норм кооперативного права має значення для розробки теоретичних основ кооперативного права як комплексної підгалузі господарського права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних наукових досліджень, присвячених окремим проблемам правової регламентації кооперативних відносин та аналізу правового становища кооперативів, можна виділити роботи таких українських учених, як О. В. Гафурова, Я. З. Гасцька-Колотило, В. О. Коверзнев, Р. В. Мавліханова, Т. П. Проценко, В. І. Семчик, Н. І. Титова, В. Ю. Уркевич, В. З. Ярчук та ін.

Не вирішені раніше проблеми. На сьогодні в Україні майже не проводиться комплексного вивчення правового забезпечення кооперації як соціально-економічного явища через призму науки господарського права та розробки теоретичних основ кооперативного законодавства, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Метою цієї статті є дослідження основних філософських підходів і критеріїв, які підлягають застосуванню під час формування норм кооперативного права.

Виклад основного матеріалу. У науці філософії права право розглядається як складна соціальна практика, яка намагається регулювати людську поведінку або керувати нею. Вказаної мети право досягає завдяки правовим нормам. У цьому сенсі право має спільні риси з мораллю, яка також намагається керувати людською поведінкою [1, с. 11].

Право розглядається через призму природного права і позитивного права.

Природне право має довгу історію й охоплює багато різноманітних теорій. Традиційна теорія природного права пропонує аргументи на користь існування «вищого закону», тлумачить його зміст і аналізує, які наслідки випливають з його існування і коли позитивне право, запроваджене суспільством, суперечить «вищому закону» [1, с. 20]. Свого часу Тома Аквінський зазначав: «Право – це не що інше, як наказ розуму задля сприяння загальному добру, наказ, що його видав і оприлюднив той, хто дбає про суспільство». Отже, природне право пов'язується насамперед із мораллю і залежить не лише від змісту права, а й від моральної оцінки суспільства цього змісту.

Позитивне право ототожнюється насамперед із правовими нормами, прийнятими уповноваженими органами державної влади. Джон Остін у науковій статті «Позитивістська концепція права» (1832 рік) писав: «Можна стверджувати, що право в найзагальнішому й найдокладнішому розумінні, в якому вживають цей термін у його буквальному значенні, – це норма, утверджена для проводу розумної істоти іншою розумною істотою, що має владу над нею... Термін «право» в докладному розумінні, згаданому вище, або в найширшому значенні, яке він має без натягувань із допомогою метафор чи аналогій, охоплює такі речі: закони, визначені Богом для людей, і закони, що їх визначили люди для людей». На відміну від природного права або закону природи, позитивне право «нав'язується зверху», при цьому не завжди буває справедливим і моральним.

У сучасній теорії права позитивне право ототожнюється із системою законодавства і

розглядається, перш за все, як цілісний комплекс нормативно-правових актів, розподілених залежно від предмета і метода правового регулювання по галузях та інститутах законодавства.

Необхідно відзначити, що полеміка між юристами і філософами щодо визначення самого поняття права триває до цього часу. Безперечним є лише те, що право є інструментом упорядкування поведінки суб'єктів у соціумі. Відмінність права від інших суспільних норм полягає в особливій процедурі його прийняття та наявності механізмів забезпечення виконання норм права.

Із цього випливає головна особливість позитивного права – гарантованість, яка означає, що прийняті державою норми права проваджуються в життя за допомогою державно організованого примусу.

З точки зору філософського позитивізму правові норми не описують, а приписують певну поведінку. Вказана концепція базується на тому, що правові норми слугують не пізнанню світу, а призначені, перш за все, для регулювання поведінки людини у формі законодавчо визначеного припису.

Серед класичних вчень про право доречно окремо зупинитися на теорії відомого німецького філософа Ганса Кельзена (1881 – 1973), що має назву «Чисте Правознавство». У якості відправного пункту він бере неокантіанську теорію права. У названій роботі Ганс Кельзен доходить висновку, що право – це нормативне впорядкування людської поведінки за допомогою правової норми, яка є об'єктивно чинною лише тоді, коли людська поведінка, яку вона регулює, фактично відповідає їй – хоча б до певної міри [2, с. 14, 21].

Згідно з інституційною теорією права, представником якої є Фрідріх Карл Савіньї (1779 – 1861), право не має буття само по собі; його сутність є життя людей, розглянуте з певного боку [3, с. 21]. Отже, за цією теорією право держави не може бути відокремлено від суспільства. Воно завжди відображає його ментальність, культуру, звичаї і є продуктом спільних зусиль цілого народу та його історичного досвіду.

В основі кооперативного права лежить теорія позитивного права, яке являє собою складну, багаторівневу структуру. На загальному рівні кооперативне право виступає не лише регулятором певної сфери суспільного життя (кооперативних відносин), воно являє собою складну систему нормативних смислів.

Кооперативне право не можна розглядати як абстрактне явище, оскільки воно ефективно забезпечує суспільний порядок, при цьому зберігає зв'язок із реальним життям.

Правовий кооперативний порядок являє собою ієрархічну систему правових норм, у якій норми нижчого рівня знаходять свою підставу в нормах вищого рівня і більш повно розкривають їх зміст. Правовий кооперативний порядок повинен відповідати критеріям моральності та справедливості.

Кооперативна моральність розкривається через мотивуючий чинник конкретного індивіда до свого вчинку. Іншими словами, коли особа дотримується певної норми не у зв'язку із загрозою бути покараною або засудженою іншими членами суспільства, а коли її поведінка санкціонується насамперед її совістю. Якщо зміст правової норми відповідає мотивуючому чиннику особи, можна говорити про моральність норми права.

Втім, моральність правової норми є оцінною категорією і залежить від поглядів, які панують у суспільстві в певний період. Свого часу відомий німецький філософ Едуард Шпрангер (1882–1963) стверджував: «Градація цінностей, яка проводиться колективною мораллю для типових ситуацій, ґрунтується на основі ціннісних суджень, які повинні здійснюватись певною індивідуальною свідомістю, тому що суспільство судить лише в формі суджень його чинів і через них... Відповідно до цього, кожна нова моральна оцінка колись повинна обстоюватися індивідуально, і ареною боротьби стає при цьому совість індивіда як члена суспільства. У такій боротьбі беруть участь уже готові колективні оцінки як вимоги, що містяться у свідомості. У цьому розумінні в ціннісних судженнях колективної моралі зливаються соціально-етичний досвід, вияви волі та переживання норм багатьох генерацій» [3, с. 32].

Однак для того, щоб певна норма вважалася моральною, не обов'язково, щоб таку норму вважали моральною усі без винятку члени суспільства – для цього достатньо визнання моральності норми тим прошарком суспільства, яке визначає генеральний напрям його розвитку, а також її підтримка більшістю законослухняного населення країни, що одночасно є її проявом демократії в процесі формування і прийняття норм права.

Слід зазначити, що збіг правових норм і колективної моралі є ідеальним станом демократичного суспільства. У реальності за допомогою державного примусу в життя можуть втілюватися навіть ті правові норми, які не відповідають соціальній моралі суспільства. У такому разі правова норма може бути не сприйнятою суспільством.

Іншим критерієм, який повинен застосовуватися під час формування норм кооперативного права, є *критерій справедливості*, який виражається в ступені відповідності норми права праву природному, тому що ба-

зові уявлення про право походять від людської природи, матеріальних і духовних потреб конкретної людини. Свої інтереси суспільство намагається трансформувати в право, і, якщо норма кооперативного права не задовольняє інтересам суспільних груп і конкретної людини, можна з упевненістю стверджувати, що така норма не є справедливою. Таким чином, справедливість має коригувальний характер стосовно норми закону.

Справедливість є моральною категорією, тому що не може бути моральною нормою, яка є не справедливою. За змістом теорії справедливості Джона Роула істотною запорукою справедливості є чесність, що виражається в тому, щоб вирішувати справи інших як власні [3, с. 114, 115]. Гарантом чесного застосування норм позитивного права в будь-якій державі виступає суд як орган забезпечення справедливості за умови його незалежності від інших гілок влади.

Уявлення про справедливість права відображається в думках більшості і залежить від культури та ідеології певного суспільства. Так, у країнах Європи людину сприймають перш за все як індивіда, а тому норми права європейських країн спрямовані на захист прав особистості. У країнах Азії, Африки та на теренах колишнього СРСР людина розглядається як член спільноти, тому норми права цих країн переважно турбуються про спільноту або суспільство в цілому, при цьому поведінка конкретної особи підпорядковується інтересам наведених вище соціальних утворень.

Оскільки кооперація виражається в об'єднанні певної групи людей задля реалізації своїх соціально-економічних і культурних інтересів через колективну працю, а також у підтримці громади, на території якої діє кооперація, завдання кооперативного права полягає в комплексному забезпеченні як інтересів окремого індивіда, так й інтересів соціальних груп і місцевих громад у цілому.

Запорукою справедливості кооперативної норми є дотримання консенсусу, тобто відкритого обговорення норми на стадії її ухвалення, яке ґрунтується на свободі думок і слова, а також практичне втілення досягнутого консенсусу. У кооперативному праві цей критерій реалізується завдяки особливій процедурі ухвалення локальних кооперативних норм, яка гарантує кожному члену кооперативної організації рівне право в обговоренні та прийнятті рішень, що стосуються статутної діяльності кооперативної організації, незалежно від розміру його паю.

Проте консенсус може існувати не лише в процесі обговорення і прийняття локальних кооперативних норм, а й у процесі ухвалення

норм вищого правового порядку, адже в правовій державі за межами критики не можуть залишатися навіть чинні конституційні норми.

На формування норм кооперативного права мають вплив не лише принципи національного законодавства України, але й принципи міжнародно-правових актів з питань кооперації, які в силу положень статті 9 Конституції України [4] є частиною національного законодавства.

Наступною ознакою норм кооперативного права є їх чинність, яка полягає у здатності норм права реально впливати на поведінку суб'єкта правовідносин. Як стверджував Ганс Кельзен, основою чинності однієї правової норми, як правило, є чинність іншої норми, яка виступає щодо неї як вища норма. Усі норми, чинність яких можна звести до котроїсь однієї й тієї самої норми, утворюють систему норм – нормативний порядок. Зasadнича норма є спільним джерелом чинності для всіх норм, що належать до одного й того самого конкретного порядку, є спільною для всіх них основою чинності [2, с. 215-217].

Виходячи з природи чинності норми права, систему кооперативного права можна розглядати у двох станах – статичному та динамічному.

Статичному стану відповідає такий порядок, за яким основа чинності однієї норми будується на чинності іншої норми, що виступає як засаднича норма, при цьому та засада, якою обґрунтовується чинність норм цієї системи, є статичною засадою.

Основні статичні засади, на яких ґрунтується система норм кооперативного законодавства, викладені в статті 4 Закону України «Про кооперацію» [5], відповідно до якої кооперація будується на принципах: добровільності вступу та безперешкодного виходу з кооперативної організації; соціальної справедливості, взаємодопомоги та співробітництва; рівного права голосу під час прийняття рішень (один член кооперативу – один голос); вільного вибору напрямів і видів діяльності; демократичного контролю за діяльністю кооперативних організацій та їх посадових осіб з боку членів кооперативних організацій; безпосередньої участі членів кооперативної організації у її діяльності.

Динамічний стан норм кооперативного права характеризується тим, що засаднича норма не визначає конкретне правило поведінки суб'єкта, а передбачає можливість застосування свободи розсуду.

Так, статтею 6 цього ж Закону встановлено, що за напрямами діяльності кооперативи можуть бути сільськогосподарськими, житлово-будівельними, садово-городніми, гаражними, торговельно-закупівельними,

транспортними, освітніми, туристичними, медичними тощо. Отже, законодавець не встановлює виключний перелік кооперативних організацій за напрямками їх діяльності, а дозволяє створення й інших видів кооперативів за умови, що їхня діяльність не суперечитиме засадничим принципам кооперації.

Засадничі норми кооперативного права за своєю юридичною силою є нормами найвищого порядку і основою чинності всіх інших норм даного правового порядку. Вони конституують єдність усіх норм кооперативного права, що, у свою чергу, передбачає взаємну узгодженість цих норм між собою.

Проте на практиці іноді трапляються випадки, коли через недосконалість юридичної техніки одна норма правового порядку вступає в суперечність з іншою нормою того ж самого правового порядку, внаслідок чого виникає конфлікт правових норм. Такий конфлікт повинен розв'язуватися шляхом тлумачення норм права відповідно до змісту засадничих норм. У тому ж разі, якщо правова норма вступає в правовий конфлікт із засадничою нормою, цей конфлікт повинен вирішуватися на користь засадничої норми, як вищої норми правового порядку.

Аналізуючи динамічний стан норм кооперативного права, слід розрізняти *чинність* і *дієвість* норм права.

Згідно з реалістською теорією права Альфа Роса, викладеною у праці «До реалістичної юриспруденції», чинність у розумінні категорії чи сфери існування, узгодженої з реальністю, є нонсенсом у буквальному розумінні значення слова: чинність (цінність чи обов'язок) не є чимось об'єктивним чи збагненим узагалі, вона не має значення, це просто слово та й годі. Таким чином, Рос намагався подолати дуалізм чинності й дієвості як дуалізм чинності й реальності.

На нашу думку, категорія «чинність» відображає специфічний статичний стан норми кооперативного права і свідчить, передусім, про можливість її застосування до певних кооперативних правовідносин.

Категорія «дієвість» характеризує динамічний стан норми кооперативного права та її здатність реально впливати на певні суспільні відносини. Не можна вважати дієвою норму, яка не виконується, а інколи навіть і порушується суб'єктами правовідносин. Дієвість – це похідна категорія і є обов'язковою умовою чинності норми, а не самою чинністю. Тому поняття чинності та дієвості не можна ототожнювати за будь-яких обставин.

Здатність норм кооперативного права до регулювання самих себе характеризує кооперативне право як багаторівневу будову правового порядку.

Найвищу сходинку в цій багаторівневій будові займає Конституція України, яка гарантує кожному свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів [4, ст. 36].

Наступний за Конституцією рівень становлять загальні правові норми, які створені законодавцем, зокрема норми Господарського кодексу, який визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання [6, ст. 1]. Враховуючи те, що кооперація є специфічною формою господарської діяльності, завдяки якій забезпечується задоволення соціально-економічних і культурних потреб її членів у тому числі через отримання прибутку, а кооперативне право являє собою комплекс підгалузь господарського права, норми кооперативного права повинні забезпечувати дотримання основних принципів господарювання в Україні, закріплених у статті 6 Господарського кодексу України, в тому числі: свободи підприємницької діяльності у межах, визначених законом; вільного руху капіталів, товарів та послуг на території України; обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави; захисту національного товаровиробника; заборони незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Наступну сходинку в системі кооперативного права займають спеціальні норми кооперативного законодавства, які визначають специфіку кооперативної форми господарювання, а саме: Закон України «Про кооперацію», Закон України «Про споживчу кооперацію», Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію», Закон України «Про кредитні спілки» та ін.

На нижчих сходинках у системі норм кооперативного права знаходяться підзаконні нормативно-правові акти, а також локальні акти, прийняті самими кооперативними організаціями.

Враховуючи те, що норма кооперативного права призвана регулювати поведінку суб'єктів правовідносин у сфері кооперації,

необхідно відрізнити правозастосування норми від праводотримання, яке пов'язується із забезпеченням належного виконання норми права в тому числі й шляхом застосування примусу або інших юридичних санкцій.

Значний прошарок сучасних кооперативних відносини регулюється не лише нормами права, які санкціоновані державою, але й договорами, що являють собою факт узгодження волевиявлень двох і більше суб'єктів, зафіксованих у письмовій формі. Договірні норми, створені сторонами договору, слід відносити до сфери приватного права, тому що вони з'являються лише за ініціативою суб'єктів договірних відносин і спрямовані лише на врегулювання їхньої поведінки. Водночас норми права, що ухвалені органами влади, становлять систему норм публічного правового порядку, тому що їх прийняття не залежить від позиції суб'єктів, поведінку яких вони регулюють, ці норми застосовуються щодо необмеженого кола осіб, діють на певній території, а їх застосування, як правило, підкріплюється заходами державного примусу.

Цей висновок узгоджується з позицією академіка НАН України В. К. Мамутова, який вважає, що будь-який закон, який ухвалює держава, є публічним явищем і за визначенням не може розглядатися як акт приватного права. Саме поняття закону включає публічність, передбачає, що це публічний акт, який виражає волю, державний інтерес. «Приватний» закон чи інший нормативний акт держави – це нон-сенс, оскільки усі нормативні акти держави за визначенням – акти публічні. Приватним може бути лише те, що встановлено приватними особами, а не державою [7, с. 487, 488].

У межах кооперативного правового порядку не можливе існування недієвих норм. А тому, якщо існування певної норми втрачає сенс, вона підлягає скасуванню уповноваженим на це органом. У цьому разі правова норма втрачає свою дієвість із дня набрання законної сили рішенням про її скасування. Визнання ж правової норми нечинною передбачає втрату нормою своєї дієвості з дня набрання нею чинності, що ставить під сумнів правомірність прав і обов'язків, які виникли в особи на підставі цієї норми, та порушує стабільність і передбачуваність усього правового порядку [8, с. 313].

Висновки

В основі кооперативного права, яке виступає регулятором кооперативних відносин і являє собою складну та багаторівневу систему нормативних смислів, лежить теорія позитивного права. Норми кооперативного права повинні відповідати критеріям моральності та справедливості, а також чинності та дієвості. Сучасні кооперативні відносини регулюються переважно нормами публічного права, які санкціоновані державою. Водночас певний прошарок кооперативних відносин може бути врегульований і нормами приватного права, які створюються самими суб'єктами кооперативних відносин на договірних засадах.

Список використаних джерел:

1. Філософія права / За редакцією Джоела Фейнберга, Джулса Коулмена ; пер. з англійської П. Тарашук. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2007. – 1256 с.
2. Ганс Кельзен. Чисте Правознавство : 3 дод.: Пробл. Справедливості / Ганс Кельзен ; пер. з нім. О. Мокровського. – К.: Юніверс, 2004. – 496.
3. Циппеліус Р. Філософія права : підручник / Р. Циппеліус ; пер. з нім. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.
4. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Про кооперацію : Закон України від 10.07.2003 № 1087-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5. – Ст. 35. – [зі змін. та допов.].
6. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144. – [зі змін. та допов.].
7. Мамутов В. К. Экономика и право : сб. науч. тр. / В. К. Мамутов. – К.: Юринком Интер. – 2003. – 544 с.
8. Коверзнев В. О. Динаміка норм кооперативного права: філософсько-правовий погляд / В. О. Коверзнев // Ukraine – EU. Modern Technology, Business and Law : collection of international scientific papers : in 2 parts. Part 2. Societal Challenges. Innovations of Social Work, Philosophy, Psychology, Sociology. Environmental Protection. Management and Public Administration. Innovations in Education. Current Issues in the Reformation of the Higher Education System in the Aspect of Ukrainian Eurointegration. Current Issues of Legal Science and Practice – Chernihiv: CNUТ, 2016. – 382 p.

В статье обосновано, что в основе кооперативного права лежит теория позитивного права. Кооперативное право представляет собой иерархическую систему правовых норм, в которой нормы низшего уровня находят свое основание в нормах высшего уровня и более полно раскрывают их смысл. Правовой кооперативный порядок должен соответствовать критериям моральности и справедливости, а также действительности и действенности.

Ключевые слова: позитивное право, кооперативное право, норма кооперативного права.

The article substantiates that the basis is a cooperative law is theory of positive law. The co-operative legal order is a hierarchical system of legal norms, in which norms of the lower levels find their basis in the norms of the highest level and more fully disclose their contents. Legal co-op order must meet the criteria of morality and justice.

Key words: positive law, cooperative law, cooperative law norm.

